

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 123 2002

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2003 och för recensioner 1 september 2003.

Från och med denna årgång av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-20-0

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

litet och skämtlygne. Våldsamma debatter flammade under åren upp över frågor rörande Jeanne d'Arc (Var hon ett verktyg för politiker och präster?) och Shakespeare (Varför lät han Falstaffs trasarmé marschera till Bridgewater via Shrewsbury och inte genom Stratford?). Anarkisten Nicolas Walter hade för vana att infoga "eller Kropotkin", alternativt "till skillnad från Kropotkin" i de korrekturen han läste. I en antikvarisk artikel efterlyste Eric Korn böcker som flitigt efterfrågades av samlare: "Morgan Forced Her by Howard Zend; *Up, Dyke!* by the Witches of Eastwick Collective, and Pat Moss on The Isle of St. John" (s. 468). En prästman som recenserade en bok om födelsekontroll fann den hälsosam och ren, och, tillade han förnöjt, "the sensualist will find nothing attractive in the volume" (s. 140). Till avdelningen fatala felbedömningar kan fogas den kritiker som beträffande *The Wind in the Willows* konstaterade han den inte hade någonting att ge barn eller vuxna och "as a contribution to natural history the work is negligible" (s. 77).

Mays krönika är en läsfest och en guldgruva av information. Han beskriver, utöver vad som redan sagts, hur tidningen skiftat lay-out genom decennierna, upplagor, sidomfång och prissättning, medarbetarnas honorar (oftast betydligt lägre än andra tidningars), kampen om annonserna, ekonomiska vinster och förluster, typer av illustrationer, de ledande medarbetarnas bakgrund och framtida karriärer samt åtskilligt annat. I ett förord framhåller han att översikten inte är analytisk utan en kombination av socialhistoria, intellektuell historia och personhistoria, vilken dock kunde ha sett helt annorlunda ut om han valt att låta andra röster komma till tals bland recensenter och recenserade. Resultatet har ändå blivit en monumental, överdådlig och i det stora hela mycket underhållande resumé av det förra seklets mäktigaste kulturella faser och personligheter, ett panorama över världen ur brittiskt perspektiv.

Pär Hellström

Tomas Forser, *Kritik av kritiken. 1900-talets svenska litteraturkritik*. Anthopos. Gråbo 2002.

Kritikens roll i det litterära systemet har utan tvivel fått större uppmärksamhet under senare decennier. Ändå framstår forskningen om 1900-talets svenska litteraturkritik alljämt som rela-

tivt försummad. Också i litteraturhistorieskrivningen är kritiken marginaliserad. För alla som ägnar sig åt forskning om kritik är Per Rydén omfattande verk *Domedagar* (1987) grundläggande och oundgängligt. Det arbetet sträcker sig över en 100-årsperiod med startpunkt i 1880-talet. Andra forskare har studerat enskilda kritiker och deras verksamhet eller behandlat mer avgränsade tidsperioder såsom Mats Jansson i sin noggranna genomgång av 1940-talets svenska litteraturkritik i *Kritisk tidspegel* (1998). Översikter av litteraturkritik har också presenterats, bl. a. av Sven Nilsson som studerat kulturbevakningen i dagspressen och framväxten av tidningarnas fasta kulturavdelningar under 1800- och 1900-talen.

När Tomas Forser väljer att granska litteraturkritikens roll i dagspressen under 1900-talet framhåller han Rydén's arbete som en av sina inspirationskällor. Forser har ambitionen att inte bara granska en enskild kritikers bedömningar eller studera hur ett enskilt författarskap bedömts. Istället vill han "ur olika perspektiv betrakta och diskutera aktiviteten på fältet" (s. 14). Stort utrymme ägnas åt att skildra kultursidorernas framväxt och kritikens utveckling i 1900-talets press. I övrigt ges både en historieskrivning och en analys av olika sätt att systematisera begreppet kritik. Så granskas t. ex. kritiken som texttyp, recensionsgenrens publicistiska villkor, genrens formhistoria, dess retoriska grepp samt det värderingssystem som kritikens bedömningar utgår från. Kapitlet "Vinden vänder" är en fängslande receptionsanalytisk studie av hur den norske författaren Kjell Askildsens novellkonst behandlats i dagspressen. I ett Appendix betitlat "Till bords med de bästa", konkretiseras framställningen med fem för perioden typiska recensioner skrivna av Fredrik Böök, Klara Johanson, Erik Lindegren, Olof Lagercrantz och Bengt Holmqvist. Arbetet innehåller också en tolv i topp lista över de enligt Forser mest meriterade kritikerna från 1900-talet. Den enda kvinnan bland dessa tolv är Madeleine Gustafsson. Dessutom ingår en kommenterad bibliografi i urval över svenska och utländska studier av dels kritik i allmänhet, dels litteraturkritik som dagskritik.

Kritik av kritiken är till stora delar en empirisk undersökning av ett stort pressmaterial. Forser ser kritiken som ett litteratursociologiskt fenomen, d. v. s. en textproduktion inom den litterära institutionen (s. 138). Med hjälp av

en sådan institutionsteoretisk förståelseram kan förändring och kontinuitet i normsystem och i kritikens formspråk tydliggöras. Forser utgår vidare från Habermas offentlighetsbegrepp och för även Bourdieu-influerade resonemang om positionsförändringar på fältet. Samtidigt framför han viss kritik mot Bourdieu-sociologin eller snarare mot hur den använts.

Forser bygger sina studier på en systematisk genomgång av kulturbevakningen i tre inhemska dagstidningar under 1900-talet, nämligen *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Göteborgs-Posten* och *Dagens Nyheter*. GHT lades ner som daglig tidning 1973. Forser, som själv varit kulturchef på GP under en period i början av 1990-talet, har således medvetet valt att huvudsakligen granska Göteborgs-pressen. Kritik i tidskrifter har inte tagits med i undersökningen.

Tomas Forsers bok är allsidig och rik på träffande iakttagelser och synpunkter. Den är dessutom spänstigt och medryckande skriven, och framställningen kryddas med välfunna och slagkraftiga citat som belyser och stöder argumentering och resonemang. Forser rör sig medvetet på olika abstraktionsnivåer i sina analyser och intar som han själv påpekar såväl forskarens redovisande hållning som kritikerns ifrågasättande. Han framträder även som samhällsdebattör i vid mening, när han aktualiserar den debatt som under senare år förts om kritikens medialisering. Denna författarhållning känns stimulerande, även om man ibland inte är riktigt klar över om det är som forskare eller som kritiker Forser uttalar sig.

I bokens huvudkapitel "Standardtexter och brytpunkter" belyser Forser hur kulturmaterial under 1900-talets lopp alltmer har systematiserats. Under denna period skedde en uppdelning i två skilda kategorier, s. k. konstkultur och underhållning. Mot slutet av förra seklet, då tidningarna började sektioneras enligt internationellt pressmönster, vidgades kulturbegreppet till att rymma också nöjesreportage, populärkultur och intervjuer. Forser tar givetvis också upp den viktiga diskussionen om maktrelationen mellan politik, nyheter och kultur. Härvid kan han visa hur debatten om kultursidans frihet och kulturredaktionens status ständigt ventilerats under 1990-talet och hur behandlingen av denna fråga också ledde till flera kulturchefers avgång.

I skildringen av de tre nämnda tidningarnas kulturbevakning under 1900-talet lyfts vissa ge-

stalter fram genom att deras verksamhet och positioner i fältet studeras ingående. T. ex. behandlas Torgny Segerstedts roll för GHT, där han tillträdde posten som tidningens chefredaktör 1917. Tidningen, som hade kravet att leva upp till det förpliktande arvet som frisinnad kulturtidning från S. A. Hedlunds och Viktor Rydbergs tid, framstod under de tre decennier som Segerstedt var chefredaktör som helt extraordinär i fråga om kulturbevakning. T. ex. var GHT under det tidiga 1900-talet den enda svenska morgontidning som varje utgivningsdag ägnade en hel sida åt kulturmaterial och som också gav ansenlig plats åt långa, analyserande bokrecensioner. Skribenter som Ivar Harrie, August Brunius, Agne Beijer, Gunnar Brandell, Johannes Edfeldt och Mia Leche Löfgren borgade för såväl kvalitet som esprit. Forser framhåller särskilt Leche Löfgrens kritikerinsats, där en ideologisk och polemisk hållning kombinerades med en säker blick för kvalitet. Bl. a. skrev hon insiktsfullt om Marcel Proust, och i hennes recensioner fanns inte sällan ett kvinnoperspektiv.

Den s. k. "tredje sidan" skapades av Segerstedt som GHT:s kulturella forum för debatt och betraktelser. "Tredje sidan" med dess ambition att ge överblick och fördjupning blev snabbt ett begrepp och kom att vara av betydelse långt in på 1960-talet. Forser väljer att beteckna tidningens linje inte som kulturradikal utan snarare som kulturaristokratisk. Den kompromisslöse Segerstedt var ofta i konflikt med Göteborgs liberala politiker. Förvånansvärt nog var däremot intelligensaristokraten Segerstedts förhållande till stadens arbetarföreningar och fackklubbar oftast positivt, särskilt under de år då nazisthotet tornade upp sig. Under 1960-talet hade GHT:s kultursida svårt att finna sin form och lösa frågan om kultursidans självständighet. Karl-Erik Lagerlöf betydde under denna tid mycket som litteraturanmälare, och han var också öppen mot den samtida medialiseringen.

Göteborgs-Posten hade en betydligt mer folklig framtoning än GHT. Tidningen sökte medvetet hålla en oakademisk stil, och det exklusiva och det smala gavs därför inte något större utrymme i tidningens spalter. Kulturartiklar förekom inte heller dagligen under 1910- och 20-talen. Först 1977 fick GP en fristående kultursida. Tidningen hade dock från 1910-talet och fram till 50-talet en kunnig kritiker i Elis Andersson. Efter honom blev den produktive Erik Hjalmar Linder GPs mest

framträdande kritiker, som tillsammans med sina medarbetare bidrog till att lansera den breda kulturrens som slog igenom under 1960-talet.

Dagens Nyheter hade inte någon ledande roll i kulturdebatten under första hälften av 1900-talet. Först från och med 1950-talet skaffade sig tidningen en dominerande ställning. Under Olof Lagercrantz' ledarskap utvecklades en kulturradikal hållning med skarpa attacker mot vad som ansågs moraliskt hyckleri och offentliga samhällslögner. Den vänsterinriktning i debatten som tog sin början vid 1960-talets mitt var mest märkbar på DN:s kultursidor, där samhällsdebatten tilläts expandera kraftigt.

Vid granskningen av "kritikens retorik", där Forser försöker ge en bild av hur en typrecension från 1900-talets första hälft och senare kunde te sig, utgår han från retorikens termer och begrepp, vilka visar sig vara verkningsfulla arbetsredskap. Som texttyp var recensionen under det tidiga 1900-talet ytterst stabil. Den var komponerad enligt traditionella mönster för att maximalt kunna övertyga läsaren. Sällan visade recensenten någon tvekan när omdömet skulle fällas. Hans auktoritet var påtaglig och ifrågasattes inte. Det fanns också en tydlig samsyn i fråga om värderingsfrågor under en stor del av 1900-talet. Först i och med den feministiska kritiken på 1990-talet rubbades konsensus. Kanonbegrepp och traditionella värderingskriterier började ifrågasättas på allvar.

Särskilt intressant och tankeväckande är Forsers analys av hur dagens kultursidor fått en ny skepnad. Kritikerrollen är inte densamma som på Fredrik Bööks tid. För en kritiker som Böök fanns ett tydligt samband mellan världen, moralen och litteraturen. I dag är en recension, en text om en annan text, "inskriven i massmediernas dramaturgiska krav och järnhårda lönelag", lyder Forsers beskrivning (s. 20). Journalistiken har i hög grad invaderat det litterära systemet, och kulturmaterial har "journaliserats". Reportage, förhandsintervjuer och "intimiserande" författarporträtt har fått allt större betydelse och utbredning på bekostnad av regelrätta bokrecensioner. Litteraturkritiken har heller inte längre samma ställning som tidigare i tidningarnas kulturbevakning, som nu framförallt styrs av nyhetsfaktorn och av det publika intresset. Forser kan t. ex. visa att DN:s kultursidor ägnar sig alltmer åt "cultural studies". Recensenten tar gärna den bok han anmäler till utgångspunkt för egna subjek-

tiva resonemang och tankar istället för att uppträda som en granskande förmedlare av författarens text. Självbespeglning och självbekännelse har blivit vanliga retoriska grepp.

Trots den avsevärda förändring som således skett beträffande kritikens ställning och som Forser ger talande exempel på, betonar han (s. 84) att litteraturkritiken vid millenieskiftet "inte satts på undantag", även om dess position är en annan och mindre självklar än tidigare. Men Forser konstaterar samtidigt att en allt större del av den inhemska litteraturen inte alls recenseras, och att de böcker som behandlas generellt får kortare recensioner. Därför blir diskussionen om dagens litteraturkritik något motsägelsefull. På s. 90 talas om "en ny ordning på fältet, där varken verk eller värdering ligger där tidigare kanonskrivare och riksligare lagt dem". Forser framhåller dessutom att litteraturkritiken som genre alltmer "destabiliseras", delvis på grund av att det enskilda konstnärliga verket inte längre som tidigare självklart är kritikens objekt. Därför borde det ändå finnas fog för att hävda att kritiken satts på undantag. Forser visar också att åtskilligt tyder på att litteraturens värld och kritikens värld håller på att glida isär. Kritikern befinner sig i ett dilemma. Rollen är inte längre att vara smakdomare eller "kanoniserare", snarare gäller det att gå in i försäljarens eller underhållarens roll. Kritikern måste marknadsföra sig själv och skaffa sig en position. I den kampen kommer den egna personen lätt i första rummet, inte den bok som skall bedömas.

I kapitlet "Kritik som litteratur" förs teoretiska resonemang om kritikerverksamhetens karaktär. Forser knyter här an till teoretiker som Riffaterre, vilken betonat det parasitära draget i kritiken. Riffaterres ideal, en "criticism" av vetenskapligt textanalytiskt slag är inte möjlig att utföra på det utrymme som en recension i en dagstidning har till sitt förfogande, påpekar Forser med rätta. Mer tillämpligt ter sig Bachtins begrepp "talgenre" som syftar på texter om texter. Det rör sig enligt Bachtin om en dialog som kritikern för dels med den recenserade författarens verk, dels också med den tilltänkte läsaren. Denna teoretiska genomgång, som nu står ganska isolerad, hade kunnat bli mer givande om teorierna någon gång konkretiserats och applicerats på recensionsverksamheten.

I kapitlet "Värderingsproblematiken" vidgas perspektivet, och Forser konstaterar att kritikens

historia är betydligt längre än tidningspressens. Här berörs filosofiska frågor kring värderingsproblematiken med referenser till bl. a. Hans-Georg Gadamer, G. E. Moore och Monroe C. Beardsley. Forser demonstrerar hur olika värdeorienter påverkat den litterära bedömningen. Också det väsentliga kapitlet "Tabloidiseringen av det litterära samtalet – om kritikens villkor, former och genus" är brett upplagt. Som rubriken anger finns här ett genusperspektiv, och Forser ger exempel på kvinnliga kritikers insatser. Den kritik som kvinnor ägnat sig åt har ofta befunnit sig i institutionens periferi. Inte sällan har de fått ta hand om barn- och ungdomslitteraturen. Forser anlägger i sina diskussioner och analyser gärna ett genusperspektiv, vilket är en stor förtjänst. Den tabloidisering av kritiken vi ser exempel på i dagens press innebär bl. a. stora rubriker och överdimensionerade bilder. Pop- och musikjournalistik breder ut sig. Gränserna mellan "traditionella kultursidor och febriga nöjessidor" upplöses, när populärkulturen tar revansch på elitkulturen. De avslutande sidorna mynnar ändå ut i en relativt hoppfull men något vag trosförklaring: "Det är i det demokratiska meningsutbytet som dagskritiken kan motivera sin mediala roll och försvara sitt utrymme." (s. 202)

Som framgått är det stora och väsentliga områden som behandlas i Forsers *Kritik av kritiken*. Författaren behärskar skickligt sitt stora material. Han tar sig orädd an komplicerade frågeställningar och gör fångslande utblickar och jämförelser, t. ex. till förhållandena i Norge och Danmark. Ibland kan dock resonemangen kännas väl svepande och ytliga som i kapitlet om "Värderingsproblematiken". Arbetets disposition kan också ifrågasättas. Jag hade gärna sett att det mer allmänt hållna avsnittet om "Kritik som litteratur" placerats före genomgången av de tre tidningarnas recensionsverksamhet för att på så sätt ge en lämplig bakgrund. Detta är dock anmärkningar av mindre betydelse. Sammanfattningsvis har Forser skrivit en mycket läsvärd och innehållsrik bok. Här finns grundliga genomgångar med både bredd och djup. Här finns mycket att inspireras av och bygga vidare på för framtida pressforskare. *Kritik av kritiken* är dessutom en uppfordrande bok som ställer viktiga frågor, värda att begrunda och diskutera.

Lena Kåreland

Anders Öhman, *Apologier. En linje i den svenska romanen från August Strindberg till Agnes von Krusenstjerna*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2002.

1960- och 1970-talen var kollektivets och ideologins tid. De senaste decennierna däremot, domineras av individen och jaget. Förhållandet kommer tydligt till uttryck i skönlitteraturen. Bokmarknaden har under de senaste decennierna närmast översvämmats av olika slags starkt jagcentrerade och tydligt självbiografiska episka framställningar. Också inom nutidens litteraturvetenskap ägnas individens och jagets självförståelse påfallande stor uppmärksamhet. Förhållandet kommer tydligt till uttryck bl. a. genom den stora mängd litteraturvetenskapliga skrifter utgivna under senare år ägnade sådana starkt jaginriktade genrer och texttyper som självbiografien, memoaren, dagboken o. s. v. Exempel är Michael Robinson, *Strindberg and Autobiography. Writing and Reading a Life* (1986), Merete Mazzarella, *Att skriva sin värld. Den finländska memoartraditionen* (1993), Eva Hættner Aurelius, *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer* (1996), Christina Sjöblad, *Min vandring dag för dag. Kvinnors dagböcker från 1700-talet* (1997) och Christine Sarrimo, *När det personliga blev politiskt. 1970-talets kvinnliga självbekännelse och självbiografi* (2000).

Ytterligare en i raden av litteraturvetenskapliga undersökningar av texter av självbiografisk karaktär är Anders Öhmans *Apologier*. I denna bok (232 s.) avhandlas apologetiska drag i den moderna självbiografiska svenska romanen från Victoria Benedictssons och August Strindbergs 1880-tal och till Ivar Lo-Johanssons och Agnes von Krusenstjernas 1930-tal. Härtill kommer avslutningsvis några reflektioner kring utvecklingen av apologin i den svenska självbiografiska romanen fram till idag. Närmare bestämt fokuseras hos Öhman på främst följande verk: Benedictssons *Pengar* (1885), Bernhard Meijers *Excelsior! En fantast historia* (1888), Strindbergs *En dåres försvarstal* (1888), K. G. Ossiannilssons *Barbarskogen* (1908), Lo-Johanssons *Måna är död* (1932), Krusenstjernas *Fattigadel* (1935) och slutligen även Kerstin Thorvalls *Det mest förbjudna* (1976) samt Carina Rydbergs *Den högsta kasten* (1997).

I ett inledande kapitel diskuteras själva texttypen försvarsskrift eller apologi och dess rela-